

ces uwstecznienia życia politycznego zapoczątkował i kontynuował król i dwór — zwracając jednocześnie uwagę na brak zrozumienia i współpracy pomiędzy panującym a reprezentantami szlachty. Ustalenia pracy J. Seredyki ewidentnie wzbogacają wiedzę o sposobie sejmowania. Nie sposób w tym miejscu nie zauważyć, że efektywnych dni obrad sejmu było niewiele. Podkreślić jednak należy, że w trakcie sejmu z 1618 r. znano już zamknięte obrady senatu, obrady w kole poselskim, obrady komisji. Dla historyka prawa szczególnie interesujące są przy tym uwagi o działalności sądu sejmowego w szczególności zaś to, że w 1618 r. w sądzie tym orzekał jednoosobowo król bez udziału deputatów z izby poselskiej. Mimo kilkakrotnych monitów ze strony króla posłowie nie godzili się wyznaczyć tych deputatów demonstrując w ten sposób przeciwko stanowisku Zygmunta III w kwestii wakansów. Ciekawe byłoby prześledzenie dalszego losu rozpatrywanych w 1618 r. spraw i zbadanie, czy fakt niewłaściwego obsadzenia sądu sejmowego miał jakiś wpływ na prawomocność wyroków.

Wypada na koniec podnieść jeszcze rzecz drugorzędną dla treści pracy, ale jednak bardzo istotną. Książka została wydana w liczbie nie pozostającej w żadnym stosunku do zainteresowania tą pracą. Podkreślić przy tym należy niestaranność wydawnictwa. Tekst monografii, w szczególności przypisy, złożony został tak drobną czcionką i przy zachowaniu tak nikłych odstępów między wierszami, że czytać go można w zasadzie tylko za pomocą lupy. Nikły nakład monografii nie szedł też w parze ze starannością wydawcy o właściwy kształt książki. Dość powiedzieć, że aby zapoznać się z treścią pracy niżej podpisany musiał korzystać aż z trzech różnych egzemplarzy, w każdym z nich natrafiając na braki w postaci pustych, nie zadrukowanych stron, brak pewnej liczby kart, czy podwójne strony. Złe to świadczy o pracy redaktora i Zakładu Poligraficznego WSP w Opolu!

Mimo tych „technicznych” usterek należy stwierdzić, że monografia J. Seredyki jest znaczącą pracą na temat dziejów parlamentaryzmu polskiego. Napisana została przy tym jasno i przejrzysto, co dodatkowo podnosi jej walory i zwiększa atrakcyjność.

JACEK SOBCZAK (Poznań)

Adam Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764 - 1793. Dzieje reformy*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 951, Katowice 1988, s. 203.

Funkcjonowanie sejmików szlacheckich w dawnej Rzeczypospolitej jest niewątpliwie kluczowym problemem badawczym w pracach poświęconych zagadnieniom ustrojowym tamtego czasu. Działalności sejmików poświęcono wiele rozpraw i przyczyników, wiele z nich to monografie poszczególnych sejmików, w których przedstawiono organizację, tryb obradowania i rolę, jaką odgrywały konkretne sejmiki w dawnej Rzeczypospolitej¹. Wyraźnie rysuje się tu dysproporcja między Koroną i Litwą. Większość monografii sejmików dotyczy bowiem ziem koronnych.

¹ M.in. Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572 - 1696*, Kielce 1985; J. Włodarczyk, *Sejmik łęczycki*, Łódź 1973; K. Przyboś, *Sejmik województwa sandomierskiego w czasach saskich (1697 - 1763)*, Kraków 1981; S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572 - 1632)*, Warszawa—Kraków 1984; tenże, *Sejmiki szlacheckie województwa sieradzkiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572 - 1632)*, Część I, Warszawa—Kraków 1987; S. Śreniowski, *Organizacja sejmiku halickiego*, Lwów 1938.

Kilkakrotnie podejmowano także próby przekrojowego ukazania niektórych najbardziej kluczowych problemów w działalności sejmików. Zajęto się sprawą udziału w sejmikach nieposesjonatów², zagadnieniami społecznego składu sejmików³, kwestią instrukcji poselskich⁴, biernego i czynnego prawa wyborczego⁵, problemem limitowania sejmików⁶, wreszcie zaś — stosunkiem sejmików do ważniejszych wypadków politycznych⁷. Szczególną uwagę poświęcano zawsze różnym problemom reform organizacji sejmików. Nie sposób przy tym zgodzić się z twierdzeniem A. Lityńskiego, że podjętym w ostatnim czterdziestolecu XVIII w. próbom reorganizacji sejmików poświęciło swoje prace jedynie kilku autorów. Tezie przeczy chociażby zamieszczone w książce omówienie rozpraw dotyczących właśnie tej problematyki. Przyznać jednak należy, że brak było wśród nich, jak dotąd, opracowań wydanych w formie zwartej monografii, chociaż wiele to obszerniejsze studia. Dobrze więc się stało, że ta niesłychanie ważna kwestia doczekała się wreszcie osobnej książki. A. Lityński, wybitny znawca problematyki sejmikowej i od dłuższego czasu zajmujący się badaniami organizacji i działalności samorządu szlacheckiego w dawnej Rzeczypospolitej był, jak mało kto, przygotowany do zajęcia się dziejami reform sejmików w ostatnim czterdziestolecu XVIII w.⁸

Celem prezentowanej w tym miejscu pracy było, jak stwierdza jej Autor, przedstawienie reformy sejmików i jej efektów w zakresie ustroju i funkcjonowania zgromadzeń ziemskich w latach 1764 - 1793/1794. Z jednej strony pragnął więc A. Lityński zbadać przebieg walki o reorganizację sejmików, z drugiej zaś — ukazać praktykę sejmikową po wprowadzeniu tych reform. Rozważania Autora koncentrują się, w toku analizy tych dwóch podstawowych spraw, wokół trzech kwestii mających zasadnicze znaczenie dla organizacji sejmików i budzących największe spory w trakcie prac nad reformą. Na plan pierwszy wśród nich wysuwa się sprawa zniesienia liberum veto. Druga z tych trzech kwestii to zagadnienie osób uprawnionych do udziału w sejmikach (problem nieposesjonatów), trzecia to charakter mandatu poselskiego i instrukcji.

Monografię otwiera warsztatowy wstęp, w którym wskazano cel pracy, przedstawiono stan badań i niesłychanie ogólnikowo omówiono wykorzystane źródła. Autor nie informuje o zakresie przeprowadzonej kwerendy, co wobec faktu, że monografii nie zaopatrzone w spis źródeł zmusza czytelnika do szukania konkretnych

² A. Lityński, *Problem prawa nieposesjonatów do sejmikowania w dyskusji na forum Sejmu Czteroletniego*, w: *Cztery lata nadziei. 200 rocznica Sejmu Wielkiego*, praca zbiorowa pod redakcją Henryka Kocój, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 879, Katowice 1988.

³ L. Łysiak, *O społecznym składzie sejmików ziemskich*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Konstantego Grzybowskiego*, Kraków 1971.

⁴ R. Łaszcowski, *Instrukcje poselskie w drugiej połowie XVIII wieku*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici* z. 56; „Prawo” z. 12.

⁵ J. Bardach, *Elections of Sejm Deputies in Old Poland*, w: *The Polish Parliament at the Summit of Its Development 18 th - 17 th Centuries*, Wrocław 1985; R. Łaszcowski, *Czynne i biernie prawo wyborcze do sejmu w latach 1764 - 1793*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici* z. 52, Prawo, z. 11.

⁶ H. Olszewski, *Praktyka limitowania sejmików*, *CPH* 14 (1961), z. 1, s. 33 - 55.

⁷ A. Filipczak-Kocur, *Stanowisko sejmików wobec zwołania sejmu zwyczajnego z 1629 r.*, *Zeszyty Naukowe WSP Opole*, Ser. A Historia XIV 1977, s. 51 - 85; J. Kwak, *Sprawa Krzysztofa II Radziwiłła na sejmikach przed sejmem zwyczajnym 1626*, ibidem, *Historia* XXI, 1984, s. 17 - 30.

⁸ A. Lityński, *Problem szlacheckiego prawa zgromadzeń ziemskich w Polsce w XVII i XVIII w.*, *CPH* 26 (1974), z. 1, s. 176 - 183 tenże, *Ochrona sejmików w polskim ustawodawstwie karnym XVI - XVIII w.*, *Przegląd Prawa i Administracji* 7, 1976, s. 229 - 242; tenże, *Sejmikowe sądy skarbowe województwa płockiego do 1717 roku*, *Studia Iuridica Silesiae* t. XI, 1986, s. 77 - 105; tenże, *Szlachecki samorząd gospodarczy w Małopolsce (1606 - 1717)*, Katowice 1974; tenże, *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego* 21, *Prace Prawnicze* 1, Katowice 1970, s. 89 - 105.

danych o podstawie źródłowej jedynie w przypisach. Trzon pracy stanowią cztery rozdziały. W pierwszym z nich omówiono przebieg prac reformatorskich w okresie od 1764 do 1788 r., a więc do chwili rozpoczęcia obrad przez Sejm Czteroletni. Autor skupił tu swoją uwagę głównie na najistotniejszej w tym okresie sprawie — liberum veto. W kolejnym rozdziale wskazano przebieg prac nad reformą sejmików w toku obrad Sejmu Wielkiego. Zanalizowano tu także treść samej ustawy „Sejmiki” i ukazano przebieg sejmików odbywających się pod jej rządami, starając się dociec, jak postanowienia tej ustawy sprawdzały się w praktyce. W trzecim rozdziale zajęto się problemem mandatu poselskiego i charakterem instrukcji sejmikowych. Ostatni rozdział poświęcony został przedstawieniu postulatów reform organizacji sejmików zgłaszanych w czasie konfederacji targowickiej i w trakcie obrad sejmu grodzieńskiego w 1793 r. oraz analizie przyjętych przez ten sejm ustaw poświęconych sejmikom. Pracę zamykają wnioski końcowe Autora, a dopełnieniem jej są: indeks nazwisk opracowany przez Joannę Lityńską, streszczenia w języku francuskim i niemieckim oraz wykaz skrótów. Zabrakło natomiast miejsca na bibliografię.

Konstrukcja pracy wydaje się niezbyt spójna. Autor usiłował oprzeć ją zarówno na kryterium chronologicznym, jak i rzeczowym, które wyraźnie sprowadził do wspomnianych wyżej trzech kwestii (zniesienia liberum veto, udziału w sejmikach nieposesjonatów oraz charakteru mandatu poselskiego i instrukcji) mających jego zdaniem zasadnicze znaczenie dla organizacji sejmików i wysuwających się na plan pierwszy w projektach reform. W wyniku takiego założenia, po przedstawieniu planów i efektów reform Sejmu Czteroletniego, A. Lityński, w następnym rozdziale, wracając do prac reformatorskich sprzed tego sejmu — a więc do problematyki pierwszego rozdziału — ukazuje zagadnienia charakteru mandatu poselskiego i instrukcji sejmikowych. Po tych uwagach przechodzi do wyróżnionego na podstawie kryterium chronologicznego rozdziału pracy. Powoduje to pęknięcie struktury pracy i wymaga dużej uwagi ze strony czytelnika. Wydaje się, iż przy konstruowaniu pracy rzeczą właściwszą byłoby oparcie jej na podstawach chronologicznych. Przy okazji warto podnieść w tym miejscu sprawę tytułów podrozdziałów brzmiących nieco zbyt literacko i pretensjonalnie (np. „O reformy”, „Do dzieła”, „Mocarstwa ościenne kontratakują”, „Krótko o długiej ustawie”, „Kilka słów o ustawie”, „Sejmiki!”).

Podstawa źródłowa pracy, zwłaszcza w zakresie wydawnictw źródłowych i druków współczesnych analizowanej epoki, jest imponująca. Podkreślić wypada ogrom wysiłku, jaki musiał włożyć Autor w jej zgromadzenie. Szczególnie odnotować należy wykorzystanie przez A. Lityńskiego diariuszy sejmowych i projektów ustawodawczych. Mimo obszerności bazy źródłowej pracy rodzi się jednak pytanie, czy jest ona wyczerpująca. Odnosi się to głównie do sprawy laudów sejmikowych, przede wszystkim co do sejmików z lutego 1792 r. Autor zaniedbał tu szerszych poszukiwań archiwalnych, opierając swoje ustalenia głównie na źródłach drukowanych, wydawnictwach źródłowych i odpisach uchwał sejmikowych przechowywanych w Bibliotece Czartoryskich i w Bibliotece PAN w Krakowie (Teki Pawińskiego). Wśród pominiętych przez A. Lityńskiego źródeł znalazły się głównie ogłoszone drukiem lauda sejmikowe z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego⁹. Nie dotarł także

⁹ Akty izdavaemyje Vilenskoju Arcgeografičeskofu Komisijefu dla razbora drevnich aktov, t. V, Vilno 1871, m.in. s. 194 - 198.

¹⁰ J. Sobczak, *Reforma sejmików na Sejmie Czteroletnim i jej realizacja w Wielkopolsce*, Roczniki Historyczne XLVI, 1980, s. 87 - 98. Wśród innych laudów por. AGAD, Sieradzkie grodzkie relacje 88, k. 292 - 298 (laudum sejmiku sieradzkiego). Archiwum Państwowe Poznań, Księgi grodzkie kaliskie, Kalisz Gr. 493; Księgi grodzkie poznańskie, Poznań Gr. 1218 - 1221.

Autor do tekstów laudów przechowywanych w księgach grodzkich wśród nich także tych, które niżej podpisany wykorzystał w jednym z artykułów¹⁰. Nie zauważył przy tym A. Lityński, iż przebieg sejmiku powiatu kościańskiego i ziemi wschowskiej znany jest nie tylko z opublikowanego laudum, lecz także z ogłoszonego drukiem nieurzędowego protokołu obrad¹¹.

Zebrana przez Autora literatura, będąca podstawą monografii, nie wykazuje większych braków. Zauważyć jednak wypada pominiecie interesującej pracy M. Wiśnińskiej¹², kilku artykułów J. Włodarczyka¹³ i J. Sobczaka¹⁴ oraz rozpraw odnoszących się wprawdzie głównie do działalności komisji porządkowych cywilno-wojskowych, ale rzucających ciekawe światło na przebieg prac reformatorskich.

Treść pracy dowodzi, że A. Lityński doskonale zna projekty reform sejmików, świetnie orientuje się w przebiegu dyskusji na forum sejmowym, lecz jakby mniejszą uwagę zwraca na praktyczną realizację reform w toku obrad sejmików. Odnosi się to zwłaszcza do sejmików lutowych. W tej kwestii Autor nie wyszedł poza dotychczasowe, wciąż jeszcze niepełne, ustalenia swoich poprzedników. Działalność sejmików obradujących na podstawie ustaw przyjętych na sejmie grodzieńskim w 1793 r., która nie była dotąd przedmiotem niczych badań, A. Lityński całkowicie pominął w swoich rozważaniach. Konsekwencją mniejszego zainteresowania przebiegiem obrad sejmikowych oraz przyjętego w wyniku założeń konstrukcyjnych układu pracy jest to, że w gruncie rzeczy niesłychanie mało uwagi poświęcił Autor sprawie instrukcji na sejmikach rozpoczętych w lutym 1792 r.

Analizując problem liberum veto A. Lityński stwierdza, że żadne teoretyczne argumenty nie przemawiają za uznaniem zasady jednomyślności za gorszą od reguły większości głosów. Zauważa jednak, że system taki prowadzić może do destrukcji ciała podejmującego uchwały. Zdaniem Autora sejmiki doby stanisławowskiej, mimo wprowadzenia zasady podejmowania uchwał i wybierania urzędników większością głosów, w praktyce zawsze dążyły do jednomyślności. Konstatację tę potwierdza przebieg sejmików lutowych w 1792 r.

Przedstawiając, nie po raz pierwszy zresztą, sprawę udziału w sejmikach nieposesjonatów Autor wskazuje, że dopuszczenie w 1768 r. do uczestnictwa w sejmi-

¹⁰ *Opisanie sejmików powiatu kościańskiego i ziemi wschowskiej dnia 14 II 1792 prawem oznaczonego w mieście wolnym JKMcI Kościanie odbywającego się (b.m.r.w. ok. III 1792), E XXIII s. 377-378; Por. Laudum sejmiku powiatu kościańskiego i ziemi wschowskiej 14-18 II 1792, oprac. J. Sobczak, Rocznik Leszczyński t. VII, 1985, s. 263-272.*

¹¹ M. Wiśnińska, *Sieradzkie wobec Konstytucji 3 Maja*, Rocznik Łódzki t. XXXIII, Warszawa-Łódź 1985, s. 39-62.

¹² J. Włodarczyk, *Sprawy kościelne i wyznaniowe na sejmikach łęczyckich*, Rocznik Łódzki t. XI(XIV), 1968, s. 203-218; tenże *Uczestnicy sejmików łęczyckich*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego z. 72, 1970, s. 40-61; tenże, *Problematyka szkół i oświaty w laudach sejmikowych łęczyckich*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, z. 88, 1972, s. 145-160.

¹³ J. Sobczak, *Organizacja i działalność sejmiku ziemi dobrzyńskiej po reformie w 1791*, Ziemia Kujawska t. VII, 1985, s. 121-132; tenże, *Organizacja i działalność sejmiku łęczyckiego po reformie w 1791 roku*, Rocznik Łódzki t. XXXVI, 1986, s. 209-225; tenże, *Organizacja i działalność sejmiku województwa płockiego po reformie w 1791 r.*, Notatki Płockie 4/113, 1982, s. 14-20; tenże, *Działalność sejmików wielkopolskich w Środzie (1764-1791)*, w: *Wielkopolskie Sejmiki Szlacheckie w Środzie*, Środa Wlkp. 1984, s. 31-43.

¹⁴ K. Badziak, *Organizacja i formy działalności władz terenowych okresu Oświecenia (1764-1792) na przykładzie ziemi wieluńskiej i powiatu ostrzeszowskiego*, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Historica, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Seria I, z. 4, Łódź 1976, s. 69-82; W. Sza j, *Organizacja i działalność administracyjna wielkopolskich komisji porządkowych cywilno-wojskowych (1789-1792)*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, 23, t. 12, z. 1, s. 85-102; tenże, *Sądownictwo cywilno-wojskowe w okresie Sejmu Czteroletniego*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości t. XXVII, 1984, s. 170-175.

kach szerokich kręgów ubogiej szlachty jest krokiem wstecz w porównaniu z konstytucją z 1764 r. Wypada jednak zastanowić się, czy istotnie szlachta gołota decydowała o przebiegu obrad sejmików. Z. Zielińska w odniesieniu do ziem litewskich w pierwszej połowie XVIII w. udowodniła, że takie przekonanie jest błędne¹⁶. Trzeba też zastanowić się nad skutkami, jakie musiało pociągnąć w przyszłości pozostawienie w 1791 r. poza sejmikami znacznej części szlachty nie posiadającej majątków ziemskich. Ludzie ci w praktyce pozbawieni byli jakichkolwiek praw do udziału w rządach. Nie uczestnicząc w pracach samorządu szlacheckiego nie mogli, przynajmniej w większości, wejść w skład zgromadzeń miejskich. Nie mogąc pełnić urzędów ziemskich odsunięci byli też od możliwości sprawowania urzędów w miastach. W efekcie ustawa „Sejmiki”, pozbawiając perspektyw znaczną grupę szlachty, niepotrzebnie stwarzała dość liczną, zdeterminowaną grupę społeczną. O tym, że nieposesjonaci byli mimo wszystko niezbędni społeczności szlacheckiej, świadczą odnotowane w uchwałach sejmików lutowych z 1792 r. trudności z obsadzeniem wielu urzędów i uchwalenie ustaw akceptujących wybór na stanowiska urzędników osób nie spełniających przewidzianych prawem warunków. Na ten fakt, podnoszony wcześniej w literaturze, A. Lityński nie zwrócił jednak należytej uwagi¹⁷.

Oceniając sprawę mandatu poselskiego i instrukcji sejmikowych Autor stwierdza, że w badanym okresie problematyka ta nie miała charakteru pierwszoplanowego. Konstatuje jednak dużą odporność tych instytucji na próby zmian. Przedstawiając dyskusję o charakterze instrukcji poselskich na Sejmie Czteroletnim A. Lityński polemizując z R. Łaszewskim wyraża pogląd, że Konstytucja 3 Maja przekształciła mandat poselski nadając mu znamię mandatu wolnego. Autor nie zauważa jednak jednej niesłuchanie istotnej sprawy podnoszonej już wcześniej w literaturze, a mianowicie tego, że z mocy ustawy „Sejmiki” uchwały sejmików gospodarskich nie stawały się instrukcjami¹⁸. Dopiero na ich podstawie porządkowe komisje cywilno-wojskowe miały takie instrukcje opracowywać¹⁹. Świadczy to o przesunięciu ośrodka dyspozycyjnego w sprawach lokalnej administracji z sejmików na komisje porządkowe cywilno-wojskowe. Komisje te sporządzając księgę ziemiańską i opracowując instrukcje na podstawie uchwał sejmików uzyskały znaczny wpływ na przebieg obrad i treść postanowień. Kwestia czy w praktyce w lutym 1792 r. komisje porządkowe skorzystały z tych uprawnień i możliwości — to już zupełnie inna sprawa. Nie zauważa także A. Lityński zmiany charakteru ludów sejmikowych. Na sejmikach lutowych z 1792 r. zbliżyły się one do formy protokołów obrad. Wcześniej miały raczej charakter zbioru uchwał.

Praca A. Lityńskiego niewątpliwie nie wyczerpuje wszystkich aspektów poruszonego problemu. Podsumowując jednak dotychczasowy stan badań wskazuje kierunki dalszych dociekań. Poczynione wyżej uwagi krytyczne w niczym nie mogą osłabić ogólnie bardzo pozytywnej oceny tej niesłuchanie ważnej dla historii ustroju monografii. Książka A. Lityńskiego to praca bardzo potrzebna i pożyteczna. Wypełnia dotychczas istniejącą lukę w badaniach funkcjonowania samorządu szlacheckiego.

JACEK SOBCZAK (Poznań)

¹⁶ Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, Przegląd Historyczny t. LXII, 1971, z. 3, s. 405–406.

¹⁷ J. Sobczak, *Wielkopolskie sądy ziemiańskie*, Warszawa—Poznań 1977, s. 27. Por. *Volumina Legum* (dalej VL), t. IX, Kraków 1889, s. 373.

¹⁸ J. Sobczak, *Organizacja i działalność sejmiku ziemi dobrzyńskiej*, s. 131–132.

¹⁹ VL t. IX, s. 238.